

MANUSKRYPTY BULGARSKIE W ZBIORACH BIBLIOTEKI
MONASTERU SUPRASKIEGO DO POŁOWY XVI WIEKU

Antoni MIRONOWICZ (Białystok)

Inwentarz z 1557 r. ukazuje, że w ciągu pierwszych trzydziestu kilku lat funkcjonowania monasteru supraskiego zgromadzono 129 ksiąg, w tym 5 drukowanych¹. Według Flawiana N. Dobrzańskiego w bibliotece klasztornej znajdowało się w tym czasie 131 ksiąg rękopiśmiennych i drukowanych². Taką liczbę manuskryptów potwierdził Michał Bobrowski w opisie katalogu biblioteki supraskiej dokonany w latach dwudziestych XIX wieku. Badacz zwrócił uwagę na szóstą pozłożoną Ewangelię z cerkwi Zmartwychwstania Chrystusa z okuciami, która nie została zamieszczona w wykazie z 1532 r.³ oraz na pominięciu w pierwotnym tekście, a później dopisanej „Книги Десятого” powstałej w Supraślu

¹ „А всихъ книгъ старыхъ 129”, por.: *Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси, издаваемый при управлении Виленского учебного округа* (dalej: *АСД*), т. IX, Вильно 1870, с. 53–54; Л. Л. Щавинская, Ю. А. Лабынцев, *Литература белорусов Польши XV–XIX вв.*, Минск 2003, с. 61.

² Ф. Н. Добрянский, *Описание рукописей Виленской публичной библиотеки, церковнославянских и русских*, с. XXX. Na ten temat por.: Н. А. Морозова, С. Ю. Темчин, *Древнейшие рукописи Супрасльского Благовещенского монастыря (1500–1532 гг.)*, с. 124; С. Ю. Темчин, *Сколько книг было в Супрасльском Благовещенском монастыре в 1532 году. „Здабыткі”, вып. 12*, Минск 2010, с. 70–75; Л. Л. Щавинская, *Литературная культура белорусов Подляшья XV–XIX вв., Книжные собрания Супрасльского Благовещенского монастыря*, Минск 1998, с. 77–78; Л. Л. Щавинская, Ю. А. Лабынцев, *Литература белорусов Польши XV–XIX вв.*, с. 134–135.

³ Pogląd taki wyraził również Michał Bobrowski. Z jego opisu wynika, że do 129 ksiąg starych dodano później dwa rękopisy, w tym „Шестое Евангеліе у церкви Воскресенія Христова, окованое, позłożеное”. *АСД*, т. IX, с. 53. W oryginalnym rejestrze, po wpisie o piątej ewangelii, znajduje się dopisek „у святых мучениках

w 1507 r.⁴ Rękopis ten został dopisany do inwentarza z 1557 r. jako „Книга Матвея Десятоглава”. Larysa Szczawińska uważa, że rękopis ten znajdował się w celi namiestnika monasteru lub innego zakonnika i dlatego nie został wymieniony w najstarszym opisie biblioteki. Oba rękopisy zostały dopisane po wykonaniu katalogu w 1557 r. XIX – wieczni wydawcy katalogu biblioteki supraskiej nie analizowali czasu wpisania do rejestru obu rękopisów i wydali inwentarz wraz z dopiskami do spisu manuskryptów z 1532 r. Pośrednio na taki przebieg wydarzeń wskazuje dopisek, dokonany w kopii pergaminowego supraskiego *Субботника или Поминника* z 1631 r., o rodzie „Матвея Иоанновича, написавшего и надавшего в монастырь Супрасльский книгу великую рекомую Десятоглаву”. Informacji takiej nie było w pierwotnej, najstarszej, wersji supraskiego *Субботника или Поминника*⁵. Pogląd Larysy Szczawińskiej zdecydowanie odrzucił Sergiusz Temczin, który uważa, że brakująca w spisie ewangelia znajdowała się w innej cerkwi⁶.

W sprawie pozłoczonej Ewangelii Sergiusz Temczin uważa, że ewangelia ta została przekazana „от Кмиты по души Коробки, архимандрита Троецкого, ись Слуцка”⁷. Egzemplarz ten występuje w spisie zebranych ksiąg do 1532 r. Wydaje się, że owo wydarzenie miało miejsce za czasów archimandryty Kimbara, albowiem archimandryta słuckiego monasteru św. Trójcy Nikander został pochowany w Supraślu w 1569 r.⁸ Wymieniony w rejestrze archimandryta Kmita był przełożonym monasteru słuckiego przed Nikanderem. Czy przekazanie pozłoczonej Ewangelii nastąpiło przed 1532 r.? Trudno jednoznacznie odpowiedzieć.

Бориса и Глеба” i pieczęć klasztorna, która być może przysłała informację o ostatniej-drogocennej, bogato ozdobionej ewangelii. Biblioteka Rosyjskiej Akademii Nauk w Sankt-Petersburgu, kol. P. Dobrochotowa, № 24.4.28; Л. Л. Щавинская, *Литературная культура белорусов Подляшья XV–XIX вв.*, с. 77.

⁴ Dokładny opis ksiąg supraskich, oparty na oryginalnym katalogu, znajdował się w prywatnych zbiorach Michała Bobrowskiego. Na podstawie dwóch kopii tego opisu, „czerwonej” i „białej”, L. L. Szczawińska i J. A. Labynczew ustalili, że M. Bobrowski znalazł faktycznie 129 „ksiąg starych”. Dopiero później do oryginalnego tekstu rejestru dopisano dwie księgi: „Шестое Евангелие у церкви Воскресения Христова, окованое, позлоченое” i „Десятоглав” Mateusza Dziesiątego.

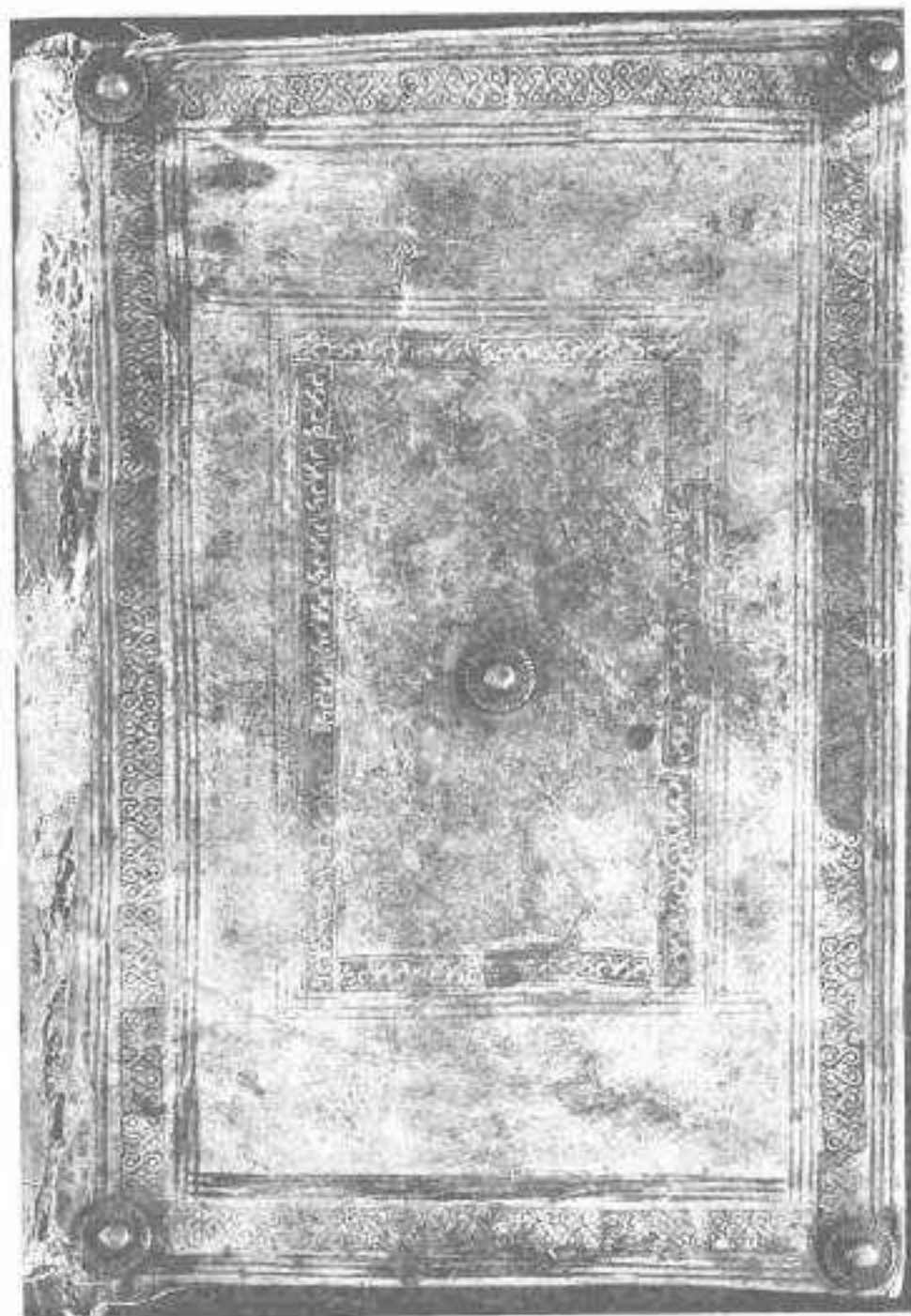
⁵ АСД, т. IX, с. 53, 242.

⁶ Л. Л. Щавинская, *Литературная культура белорусов Подляшья XV–XIX вв.*, с. 77–78.

⁷ С. Ю. Темчин, *Сколько книг было в Супрасльском Благовищенском монастыре в 1532 году*, с. 70–71.

⁸ АСД, т. IX, с. 51.

⁹ АСД, т. IX, с. 65. Nikander został archimandrytą monasteru słuckiego przed 1558 r. П. М. Строев, *Списки иерархов и настоятелей монастырей Российской церкви*, Москва 2002, с. 543.

*Knuzca Eфpeмa Cupиnа, oryginalna oprawa, Biblioteka Litewskiej
Akademii Nauk, Oddział Rękopisów, f. 19, nr 62.*

Obie hipotezy: L. Szczawińskiej – odnośnie dopisanej później pozłoczonej Ewangelii, odnoszącej się do egzemplarza z cerkwi Zmartwychwstania Chrystusa i S. Temczina – do Ewangelii, znajdującej się na ołtarzu dużej cerkwi, ze srebrnymi okuciami, ze złoceniami, wymagają dalszych badań.

S. Temczin oraz L. Szczawińska i J. Labynczew podnoszą jeszcze jeden problem – „славное памяти Евангеліе”, którą mnisi „упросили” u Aleksandra Chodkiewicza¹⁰. Aleksander Chodkiewicz otrzymał tę ewangelię od królewskiego skarbnika i klucznika Stefana Andrzejewicza Bielkiewicza. Stefan Bielkiewicz był archimandrytą monasteru św. Trójcy w Wilnie, a w 1556 r. został metropolitą kijowskim z imieniem zakonnym Makary. „Да упросили есми у господаря пана его милости славное памяти Евангеліе, коим его милость даровалъ нынешній митрополит и оправив серебромъ с позолотою, положил есми оное Евангеліе на престоле великое церкви у место Жабинскихъ двухъ, што митрополитъ невинне отнялъ”¹¹. Zabranie dwóch „ewangelii żabińskich” przez metropolitę kijowskiego Makarego II nastąpiło wskutek oskarżeń wysuniętych wobec nowego archimandryty supraskiego Sergiusza Kimbara o wprowadzenie zmian w tekstach liturgicznych. Na początku lat trzydziestych XVI wieku mnich – kopista Arseniusz donosił metropolicie kijowskiemu Makaremu II, że archimandryta supraski Sergiusz Kimbar zmieniał porządek liturgii i nanosił poprawki w rękopisach słowiańskich, w tym w ewangeliach. Zarzuty mnicha Arseniusza, zawarte w licznych listach, oskarżały Sergiusza Kimbara o dokonywanie niekanonicznych przekładów z greki i hebrajskiego na języki słowiańskie. Przełożony monasteru „перелаживалъ и прилагалъ” teksty ewangelii. W tych przekładach uczestniczyły osoby duchowne i świeckie¹². Wspomina się, że w pracach nad tekstami uczestniczył „благочестивый христороубецъ Григорій Жаба”¹³. Można domniemywać, że pod wpływem

¹⁰ АСД, т. IX, с. 51; Л. Л. Щавинская, Ю. А. Лабинцев, *Литература белорусов Польши XV–XIX вв.*, с. 66.

¹¹ АСД, т. IX, с. 51.

¹² Л. Л. Щавинская, Ю. А. Лабинцев, *Литература белорусов Польши XV–XIX вв.*, с. 65. Por.: M. Gębarowicz, *Iwan Fedorow i jego działalność w latach 1569–1583 na tle epoki*, „Roczniki Biblioteczne”, R. XIII, 1969, z. 3–4, (cz. II), s. 404; A. Mirowicz, *Ewangelizacja „prostą mową” w XVI wieku*, s. 9–18; M. Takala-Rosteczenko, *The ‘Latin’ within the ‘Greek’: The Feast of the Holy Eucharist in the Context of Ruthenian Eastern Rite Liturgical Evolution in the 16th–18th Centuries*, *Joensuu* 2013, s. 69–71.

¹³ „Жабинское Евангеліе и з Апостолом и Апокалипсיעю” występuje w opisach biblioteki monasterskiej z 1532 r. Por. Biblioteka Uniwersyteku Wileńskiego w Wilnie, Oddział Rękopisów, F58-7, В 1993, k. 4v; АСД, т. IX, с. 54; Л. Л. Щавинская, Ю. А. Лабинцев, *Литература белорусов Польши XV–XIX вв.*, с. 66. Ród Żabińskich występuje jako zaśluzony w *Субботнице или Поминное* supraskim.

oskarżeń mnicha Arseniusza metropolita Makary II poprosił o przesłanie owych "poprawionych ewangelii" do Kijowa, a następnie, po zapoznaniu się z ich treścią, zwrócił je do monasteru.

Wspomnienie o dwóch egzemplarzach ewangelii określonych jako "żabińskie" oznaczało, iż trafiły one do monasteru przed 1532 r. wraz z innymi rękopisami otrzymanymi przez mnichów od Grzegorza Żaby¹⁴. Grzegorz Zołoniewicz Denisowicz posiadał od 1513 r. dobra Klewinów, które w 1528 r. sprzedał Aleksandrowi Chodkiewiczowi. Oprócz Klewinowa Grzegorz Żaba posiadał dobra: Markowszczyznę (Mielkowszczyznę), Korejwoszczyznę i Bielewszczyznę, które otrzymał od Zygmunta Starego w 1518 r.¹⁵ Po raz ostatni bojarzyn smoleński występuje w dokumentach w 1529 r.¹⁶ Dwie "ewangelie żabińskie", otrzymane od Grzegorza Żaby, były więc w monasterze przed 1532 r. i po krótkim ich pobycie u metropolity kijowskiego powróciły do Supraśla przed 1549 r. "Ewangelie żabińskie", ofiarowane przez metropolitę kijowskiego Makarego II, zostały zastąpione na ołtarzu cerkwi sobornej przez ewangelię pozyskaną od Aleksandra Chodkiewicza po 1536 r., ale przed śmiercią kłitora w 1549 r. Biorąc te wszystkie fakty pod uwagę, a także stale uzupełnianie i ubywanie zbiorów, należy zgodzić się z konkluzją S. Temeżina, że monaster suprański w 1532 r. posiadał nie 129, a co najmniej 129 ksiąg¹⁷. Podana liczba 131 rękopisów przez F. I. Dobrijańskiego wynikała z uwzględnienia dwóch manuskryptów, które opuściły monaster i ponownie do niego wróciły.

¹⁴ С. Ю. Темчин, *Древнейшие рукописи Супрасльского Благовещенского монастыря (1500–1532 гг.): новые данные*, [в:] *Современные проблемы археологии: Сборник статей по материалам конференции, проходившей в Библиотеке РАН (25–27 мая 2010 г.)*, Беллева И. М. (ред.), Санкт-Петербург 2011, s. 132; tenże, *Сколько книг было в Супрасльском Благовещенском монастыре в 1532 году*, s. 68–75. J. Łabyncow podaje, że "ewangelie żabińskie" mógł ofiarować Wasyl Konstantynowicz Żaba, podklucznik trocki (1516–1547). Autor nie podaje jednak żadnych dowodów na potwierdzenie swej tezy. Ю. А. Лабинцев, *Об одном важном спрочном моменте в судьбах белорусской православной культуры XVI столетия в связи с историей Супрасльского Благовещенского монастыря*, „ЕАПН” (Сборник Катедрологии Православной Университету в Бiałымстоку, R. II (XIII), z. 2 (15), Białystok 2000, s. 161, 167–168. Nie ma też innych faktów potwierdzających związki podkluczника trockiego z monasterem suprańskim.

¹⁵ Por.: Библиотека Литовской Академии Наук, Oddział Rękopisów, f. 16, nr 134, k. 12–13; *Summariuz dokumentów do dóbr suprańskich*, s. 59.

¹⁶ Tamże, s. 62.

¹⁷ С. Ю. Темчин, *Сколько книг было в Супрасльском Благовещенском монастыре в 1532 году*, s. 73.

Za archimandrii Sergiusza Kimbara (1532–1565) do 1557 r. monaster wzbogacił się o kolejne 74 rękopisy. Według L. Szczawińskiej i J. Labyncewa, w ciągu 25 lat Sergiusz Kimbar pozyskał 80 nowych ksiąg („книги новыя”). Badacze dodają, że po wykonaniu inwentarza, ukazującego 74 nowe woluminy, pojawiło się jeszcze sześć ksiąg, o czym świadczą następujące dopiski: „А потом прибавлено книг новописанных” i „а то Янка; подскарбьего бывшего, книги, которые ся по смерти его остались”¹². W sumie inwentarz biblioteki klasztornej z 1557 r.¹³

¹² *Требникъ в дестъ, Книга Пествица в полдестъ, Панахидникъ у полдестъ новый, Христианская топография Козмы Индикоплова с дополнениями, Житие Андрея Юродивого*, por.: “Wypis z Regestra czyli Inwentarza, który po ruski spisał Sergi, archimandryta supraski, w chorobie przed śmiercią r. 1557 pod pieczęcią cerkiewną Zwiastowania Najświętszej Marii – na pergaminie tureckim, skoropis półustawny” dokonany z oryginalnego katalogu przez Michuła Bobrowskiego, por.: Biblioteka Uniwersytetu Wileńskiego w Wilnie, Oddział Rękopisów, F58-7, B 1993, k. 4-4v; *АСД*, т. IX, с. 55; por. Л. Л. Щавинская, Ю. А. Лабинцев, *Литература белорусов Польши XV–XIX вв.*, с. 136; Л. Л. Щавинская, *Литературная культура белорусов Подляшья XV–XIX вв.*, с. 79. Według zapisu trzy księgi pochodziły od byłego podskarbiego Jacka. Trudno ten zapis łączyć z podskarbitm nadwornym Jackiem Młodziejowskim, sprawującym ten urząd w latach 1580–1604, który był właścicielem papierni ze znakiem wodnym Ślepownon w dworze Młodziejowicach. “Polski Słownik Biograficzny”, t. XXI, Wrocław 1976, s. 432–435. Przekazanie tych ksiąg musiałoby nastąpić do 1565 r. Zapis dotyczy więc innej, nieznannej postaci, chyba że przyjąć, że dopisek o księgach “podskarbiego Jacka” został dodany do oryginalnego katalogu później. Na temat samego rękopisu i jego datacji por.: T. B. Алисимова, *О некоторых рукописях Супрасльского Благовещенского монастыря в книжных собраниях Москвы, Новгорода и Санкт-Петербурга*, “Bibliotheca Archivi Lithuaniae”, vol 7, *Lietuvos Didžiojo Kunigaikštystės Kultūros ir religijos tradicijos*, red. S. Temčinas, Vilnius 2009, s. 285–289; С. Ю. Темчин, *Рукописи Кимбаровского собрания Супрасльского Благовещенского монастыря (1532–1557 гг.)*, s. 177–178.

¹³ Biblioteka Uniwersytetu Wileńskiego w Wilnie, Oddział Rękopisów, F58-7, B 1993, k. 1-4v; *АСД*, т. IX, с. 53–55. Dla porównania proponuję „Опись Супрасльского монастыря составленный 1829 года за настоятеля преосвященного Льва Яворовского”, Archiwum Diecezjalne Kościoła Rzymskokatolickiego w Białymstoku, nr 245, k. 23v-24v, 26–60v; “Wiadomość o stanie Klasztoru Opatskiego Supraskiego w Obwodzie Białostockim i tymże powiecie diecezji litewskiej położonego. Roku 1830 miesiąca stycznia 25 dnia sporządzona”, *Lietuvos Valstybės Istorijos Archyvas*, f. 634, op. 1, nr 3, k. 14v-41v; Opis biblioteki monasteru supraskiego z 1836 r. Российский Государственный Исторический Архив в Санкт-Петербурге, ф. 823, оп. 3, № 3317.

wymienia 204 księgi rękopiśmienne (w tym 5 w języku greckim i jedną w łacińskim) oraz pięć ksiąg drukowanych. Za czasów archimandryty Kimbara liczba ksiąg w bibliotece klasztornej powiększyła się niemal dwukrotnie. Powiększenie liczby ksiąg nastąpiło nie tylko poprzez nowe nabytki i dary. Uległa też zwiększeniu liczba działających na terenie monasteru kopistów. W 1645 r. w bibliotece klasztornej było już 587 ksiąg rękopiśmiennych i drukowanych.

Według S. Temczina, 11 rękopisów zostało pozyskanych przez Sergiusza Kimbara z innych ośrodków bibliotecznych. Niektóre z manuskryptów powstały w końcu XV lub na początku XVI wieku w innych ośrodkach i dopiero po 1532 r. trafiły one do biblioteki supraskiej. Wśród pozyskanych przez archimandrytę Kimbara rękopisów znajdujemy egzemplarze należące do metropolity Józefa Soltana i Iwana Semenowicza Sapiehy (1450–1517)²⁰. Były to księgi: *Книга Феодора Студита* (koniec XV w.)²¹, *Книга Бытия*, *Книга Иисус Навин и Царства в ней написаны, в десять*²². Nie są znane okoliczności ich przekazania do Supraśla w latach 1532–1557. Wiadomo jedynie, że nie uczynili tego ich poprzedni właściciele, albowiem oboj w 1532 r. już nie żyli. Być może księgi, należące do Iwana Sapiehy, zostały przekazane przez jego syna Pawła Iwanowicza Sapiehę (1490–1579)²³, ale są to jedynie przypuszczenia bez potwierdzenia źródłowego²⁴. Trzy rękopisy: *Книга Лествица в похвостъ*²⁵, *Христианская топография Козмы Индикоплова с дополнениями* (pocz. XVI w.)²⁶ i *Житие Андрея Юродивого* (pocz. XV w.)²⁷

²⁰ Iwan Semenowicz Sapieha, pisarz wielkiego księcia litewskiego Aleksandra, wojewoda witebski (1511–1517) i podlaski (1513–1517). Sapieha był od 1501 r. kanclerzem królowej Heleny. W latach 1507–1508 przebywał z księżną Heleną w Bielsku na Podlasiu. „Polski Słownik Biograficzny”, t. XXXIV, Wrocław-Warszawa 1993, s. 613–618. Prawdopodobnie Iwan Sapieha ofiarował monasterowi drogocenną czaszę liturgiczną z wygrawerowanym herbem rodowym – Lis. W kolofonie rękopisu znajduje się informacja, że księga została przepisana przez sługę Iwana Sapiehę na prośbę Iwana Semenowicza Sapiehy. Н. А. Морозова, *К вопросу о датировке „Появлению ослепительных” Феодора Студита*, „Калботым”, t. XLV, nr 2, Vilnius 1997, s. 46–52; *PSB*, t. XXXIV, s. 613–618.

²¹ Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk, Oddział Rękopisów, f. 21, nr 798.

²² Tamże, f. 19, nr 52.

²³ Paweł Sapieha, marszałek hospodarski (1519–1557), wojewoda podlaski (1555–1558), nowogródzki (1558–1579), dobroczyńca cerkwi kowieńskiej i innych cerkwi i monasterów. „Polski Słownik Biograficzny”, t. XXXV, Warszawa-Kraków 1994, s. 128–131.

²⁴ С. Ю. Темчин, *Рукописи Кимбаровского собрания Супрасльского Благовещенского монастыря (1532–1557 гг.)*, s. 180–181.

²⁵ *АСД*, т. IX, с. 55.

²⁶ Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk, Oddział Rękopisów, f. 19, nr 77.

²⁷ Российская государственная библиотека в Москве, Собрание Е. Е. Егорова, ф. 98, № 39.

przekazano klasztorowi przed śmiercią archimandryty Sergiusza Kimbara i z tego powodu zostały one dopisane do rejestru z 1557 r.

Interesujące jest zestawienie rodzajów przechowywanych w monasterze ksiąg. Do 1532 r. w bibliotece klasztornej znajdowało się 56 ksiąg (43,4%) o charakterze liturgicznym, 67 ksiąg (51,9%) – literackim, a 6 ksiąg (4,7%) stanowiło o prawodawstwie cerkiewnym bądź było statutami, ustawami lub kanonami²⁸. Wśród ksiąg liturgicznych było 13 psalterzy (23% tej kategorii ksiąg), 12 Minej (21%). Taka proporcja odpowiada proporcjom tych kategorii ksiąg w innych monasterach tamtego czasu²⁹. Wśród 67 rękopisów literatury religijnej znajdowały się między innymi: *Книга пророцтва, Книга Иов*, komentarze do Pisma Świętego, *Книга Патерик Печерский, Поучения Кирилла Иерусалимского, Царственик с летописцем*. Z powyższego zestawienia wynika, że rękopisy te miały religijny, polemiczny i historyczny charakter. Wśród tej grupy znanych rękopisów mamy 34 kodeksy, które stanowiły do 1532 r. ponad jedną czwartą ogólnej liczby zbiorów bibliotecznych.

Z ustaleń Jerzego Labyncewa wynika, że 42 z 80 ksiąg zgromadzonych w czasach Sergiusza Kimbara miało charakter liturgiczny (Apostoły, Służebniki, Ewangelie, Czasosłowy, Mineje, Psalterze), 34 literacko-religijny (Pisma Ojców Kościoła: *Книга Василия Великого о постничестве с дополнениями*³⁰, Jana Złotoustego i Jana Damasceńskiego, etc.) oraz 4 innego przeznaczenia (ustawy, kanony, prawidła). Wśród nowo pozyskanych ksiąg 5 zostało napisanych w języku greckim³¹.

Starobułgarskie rękopisy wśród zbiorów supraskich

Monaster supraski w XVI w. utrzymywał ścisłe kontakty z czołowymi centrami życia religijnego Kościoła prawosławnego w kraju i zagranicą. Bliskie kontakty monasteru z Kijowem, Smoleńskiem, Moskwą, Serbią, Bułgarią i Grecją pozwoliły na skoncentrowanie w nim dorobku kulturowego wielu narodów. Ławra supraska stała się ośrodkiem myśli teologicznej. Mniisi suprascy, broniąc kanonów Cerkwi prawosławnej, pozostawali otwarci na nowe nurty filozoficzne i religijne. Na tak

²⁸ Л. Л. Щавинская, *Литературная культура белорусов Подляшья XV–XIX вв.*, с. 78–79.

²⁹ Na podstawie opisu monasteru solowieckiego z 1514 r. wynika, że spośród 73 ksiąg liturgicznych było 19 Psalterzy i 17 Minej. Por.: М. В. Кукушкина, *Монастырские библиотеки Русского Севера. Очерки по истории книжной культуры XVI–XVII веков*, Ленинград 1977, с. 171–173.

³⁰ Библиотека Литовской Академии Наук, Oddział Rękopisów, t. 19, nr 53.

³¹ АСД, т. IX, с. 54–55; Л. Л. Щавинская, Ю. А. Лабунцев, *Литература белорусов Подляшья XV–XIX вв.*, с. 135–137.

otwarty charakter ośrodka wpływ miało niewątpliwie jego położenie na granicy Litwy i Korony, a więc na styku różnych prądów religijnych i filozoficznych chrześcijaństwa wschodniego i zachodniego. Oddziaływanie kultur narodów wschodniosłowiańskich i bałkańskich uwidoczniło się na terenie klasztoru w zbiorach biblioteki klasztornej, architekturze i malarstwie ikonograficznym.

Na początku XVI w. w bibliotece monasterskiej znajdowały się następujące księgi liturgiczne: *Евангелие толковое* z połowy XV stulecia, *Апостол толковый*³² z końca XV w., trzy *Сборника*³³, dwa egzemplarze księgi *Маргарит* z początku XVI w.³⁴, *Книга Григория Богослова*³⁵ z tego samego okresu oraz *Псалтырь великая келейна*³⁶, *Книга пророчеств*³⁷ i dwie księgi *Златоуст постный* zawierające 16 homilii głoszonych od trzeciej niedzieli wielkiego postu po niedzielę św. Tomasza łącznie³⁸. Księga *Златоуст постный* zawierała odpisy z supraskiej starobułgarskiej *Минеи четьи* z XI wieku. Miejsca przechowywania drugiego tomu *Златоуст постный* do tej pory nie ustalono.

Wśród rękopisów, które znajdowały się w bibliotece klasztornej na początku XVI wieku była *Минея четьи* pochodząca z początków XI stulecia³⁹. Ten

³² Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk, Oddział Rękopisów, f. 19, nr 21; H. A. Морозова, С. Ю. Темчин, *Древнейшие рукописи Супраського Благовещенского монастыря (1500–1532 гг.)*, s. 128.

³³ Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk, Oddział Rękopisów, f. 19, nr-y: 257, 258, 262.

³⁴ Tamże, f. 19, nr-y: 250, 251. Po raz drugi księga ta została skopiowana w czasie archimandrii Sergiusza Kimbara; H. A. Морозова, С. Ю. Темчин, *Древнейшие рукописи Супраського Благовещенского монастыря (1500–1532 гг.)*, s. 128, 131.

³⁵ Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk, Oddział Rękopisów, f. 19, nr 56; H. A. Морозова, С. Ю. Темчин, *Древнейшие рукописи Супраського Благовещенского монастыря (1500–1532 гг.)*, s. 128.

³⁶ Российская национальная библиотека в Санкт-Петербурге, Основное собрание, № F.1.738; М. Николаев, *Палата книгачная: Рукописная книга на Беларуси в X–XVIII ст.*, Минск 1993, s. 169; А. Е. Викторов, *Описи рукописных собраний в книгохранилищах Северной России*, Санкт-Петербург 1890, s. 11; И. А. Бычков, *Каталог собрания рукописей Ф. И. Буслаяна ныне принадлежащих Императорской Публичной библиотеке*, Санкт-Петербург 1897, s. 105–122.

³⁷ Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk, Oddział Rękopisów, f. 19, nr 48.

³⁸ H. A. Морозова, С. Ю. Темчин, *Древнейшие рукописи Супраського Благовещенского монастыря (1500–1532 гг.)*, s. 130–131.

³⁹ „Книг великих и десть соборников 4, а пятый на паркгамене”, Л. Л. Шавинская, *Литературная культура белорусов Подляшья XV–XIX вв.*, s. 78, 127, прим. 4. „Kodeks supraski” – najstarszy zabytek piśmiennictwa cyrylickiego – został wydany w formie reprintu w Bułgarii. *Супраськоу или Ретков сборник*, Й. Заимов, увод и коментар на старобългарски текст, М. Капаццо, подбор и коментар на гръцкия текст, т. I, София 1982, т. II, София 1983; Л. Стефова,

najstarszy zabytek piśmiennictwa starobułgarskiego został przywieziony na ziemię Wielkiego Księstwa Litewskiego w XIII stuleciu, by ostatecznie poprzez Kijów trafić do Suprasła na początku XVI w.⁴⁰ Odrzucić należy poglądy innych badaczy, według których *Минея четъ* trafiła do biblioteki klasztornej w 1582 r. wraz z przyjazdem do Suprasła metropolity serbskiego i bułgarskiego Gabriela, albowiem występuje ona już w najstarszym katalogu księgozbioru biblioteki z 1532 r. Pergaminowy rękopis zawierał 24 żywoty świętych i kazania na miesiąc marzec (Jana Chryzostoma, Bazylego Wielkiego, patriarchy Focjusza i Epifaniusza z Cypru). Supraska *Минея четъ* na miesiąc marzec była pierwowzorem dla trzech innych, które zostały odnalezione w bibliotekach Petersburga, Wilna i Kijowa⁴¹. Starobułgarski kodeks został ofiarowany monasterowi z uwagi na fakt, że w dniu 25 marca uroczystość obchodzono święto Zwiastowania NMP, pod którego wezwaniem była cerkiew soborna. Możliwe jest, że przekazanie *Минеи четъ* przez metropolitę kijowskiego Józefa nastąpiło podczas uroczystego poświęcenia rozpoczęcia budowy świątyni w 1511 r.⁴² W Supraslu były cztery inne *Минеи четъ*, w tym powstałe przed 1530

Супрасьляски сборник, [w:] *Кирило-Методиевски енциклопедия*, ред. Л. Грашев, т. III, София 2003, с. 776–784. Według najnowszych ustaleń rękopis ten powstał w połowie X wieku (941 r.) na terenie Bułgarii. G. Krustev, A. Boyadjiev, *On the Dating of Codex Suprasliensis*, [w:] *Rediscovery. Bulgarian Codex Suprasliensis of 10th century*, ed. A. Miltenova, Sofia 2012, s. 17–23. Pogląd ten pozostaje jednakże w formie hipotezy badawczej i nie jest efektem ostatecznych ustaleń.

⁴⁰ С. Ю. Темчин, *О бытовании древнеболгарского Супрасльского сборника в Великом княжестве Литовском в XV–XVI вв.*, [w:] *Этнокультурные и этноязыковые контакты на территории Великого княжества Литовского. Материалы международной научной конференции*, Москва 2006, с. 174–189; таже, *Бытование древнеболгарского Супрасльского сборника в Великом княжестве Литовском в XVI–XVII веках: новые данные*, [w:] *Rediscovery. Bulgarian Codex Suprasliensis of 10th century*, ed. A. Miltenova, Sofia 2012, s. 195–215.

⁴¹ С. Северьянов, *Супрасльская рукопись*, т. I, Санкт-Петербург 1904, с. I–IV; Н. А. Морозова, С. Ю. Темчин, *Древнейшие рукописи Супрасльского Благовещенского монастыря (1500–1532 гг.)*, с. 126–127; Л. Л. Щавинская, Ю. А. Лабанцев, *Литература белорусов Польши XV–XIX вв.*, с. 58–59; A. Chrościcka, *Klasztor supraski i jego Retkov Sbornik*, [w:] *Klasztorne ośrodki piśmiennictwa i kultury w krajach słowiańskich. Biblioteka Ekumenii i Dialogu*, t. XXVI, red. J. Georgiewa-Okon i J. Stradomski, Kraków 2005, s. 155–159.

⁴² Obecnie *Минея (Mineja)* Supraska znajduje się w trzech częściach w bibliotekach: Uniwersyteckiej Bibliotece w Lublanie (Cod. Kop. 2. k. 118), Rosyjskiej Bibliotece Narodowej w Sanki-Petersburgu (Q.n.I.72, k. 16) i Bibliotece Narodowej w Warszawie (BOZ 201, k. 151). A. Kaszlej, *Dzieje kodeksu supraskiego*, Supraśl 1997, s. 22; A. Mironowicz, *Kodeks supraski*, „Białostoczczyzna” 1988, nr 1(9), s. 1–3; E. Kierejczuk, *Kodeks supraski wśród zbiorów biblioteki monasteru supraskiego. Kilka hipotez w sprawie czasu przybycia Mineji Czety z XI wieku do Suprasła*, s. 141–150.

r.: na miesiąc grudzień-luty z 1518 r., na miesiąc marzec-sierpień i na miesiąc listopad-czerwiec z pierwszego ćwierćwiecza XVI w. oraz na miesiąc wrzesień-listopad z I połowy XVI w.⁴³

W monasterze suprańskim znajdował się *Патерик Римский, или Беседы Григория, папы Римского с архидьяконом Петром о жизни италийских отцов*. Ten średniowieczny pergaminowy rękopis, pochodzący z końca XIV wieku, napisany został w języku starobułgarskim na terenie jednego z monasterów athoskich. Na takie pochodzenie rękopisu wskazuje jego oprawa i język. Pisownia manuskryptu uwzględnia bowiem athosko-tyrnowską reformę pisowni w II połowie XIV w.⁴⁴ Pateryk Rzymski (żywoty Świętych Ojców, mnichów) – 4 księgi *Dialogów* Grzegorza, papieża rzymskiego, z archidiaconem Piotrem o życiu italskich Ojców w przekładzie środkowo-bułgarskim z XIV w. Tekst czwartej księgi urywa się na k. 57 słowami: *правило во нашего монастыря такого неши, тако да въскъ пратѣа въспрекъ живяща. и да ништоже онова что нма...* Pateryk został wykonany w końcu XIV w. w języku starobułgarskim na terenie jednego z monasterów atoskich. Pisownia manuskryptu uwzględnia atosko-tyrnowską reformę pisowni z drugiej poł. XIV w. Do monasteru suprańskiego rękopis trafił przed 1532 r., przywieziony prawdopodobnie przez jednego z mnichów atoskich. W monasterze znajdował się do 1877 r., kiedy to trafił do Wileńskiej Biblioteki Publicznej. W 1915 r. został wywieziony do Moskwy. Do Wilna powrócił w latach 1945–1946 i obecnie znajduje się w Bibliotece Akademii Nauk Litwy im. Wróblewskich⁴⁵. W Supraślu znajdowała się też inna kopia tego rękopisu z początku XVI w.⁴⁶

⁴³ Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk, Oddział Rękopisów, f. 19, nr-y: 80, 105, 258, 79; Н. А. Морозова, С. Ю. Темчин, *Древнейшие рукописи Супрасльского Благовещенского монастыря (1500–1532 гг.)*, s. 130–133; А. А. Турилов, *Южнославянские памятники в литературе и книжности Литовской и Московской Руси XV – первой половины XVI в.: парадоксы истории и географии культурных связей*, „Славянский альманах, 2000“, Москва 2001, с. 261.

⁴⁴ Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk, Oddział Rękopisów, f. 19, nr 3; А. А. Турилов, *Заметки о кириллических пергаменных рукописях собрания бывшей Виленской публичной библиотеки (Ф. 19 БАН Литвы)*, „Krakowsko-Wileńskie Studia Slawistyczne”, t. II, Kraków 1997, s. 117; Н. А. Морозова, С. Ю. Темчин, *Древнейшие рукописи Супрасльского Благовещенского монастыря (1500–1532 гг.)*, s. 127; Л. Л. Шапинева, *Литературная культура белорусов Подлясья XV–XIX вв.*, с. 25.

⁴⁵ *Katalog rękopisów suprańskich w zbiorach krajowych i i obcych*, pod red. A. Mironowicz, Białystok 2014, s. 102–105.

⁴⁶ Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk, Oddział Rękopisów, f. 19, nr 58. W pierwszym opisie księga ta występuje pod tytułem „Книга Григория Двоеслова”. Н. А. Морозова, С. Ю. Темчин, *Древнейшие рукописи Супрасльского Благовещенского монастыря (1500–1532 гг.)*, s. 129.

Na początku XVI stulecia zostały ofiarowane monasterowi supraskiemu *Поучения Кирила Ерусалимскаго*. W pierwszym spisie biblioteki rękopis ten występuje pod nazwą *Книга Кирила Ерусалимскаго*⁴⁷. W tym samym czasie trafiła do klasztoru *Книга Ефрема Сирина*, składająca się z dwóch ksiąg św. Efrema⁴⁸, *Parensis Efrema Syryjczyka* (rozdz. 1–101); k. 221v–294; *Книга Ефрема Сирина* zawiera pouczenia Efrema Syryjczyka (nie należące do *Parensis*), Atanazego Aleksandryjskiego, Bazylego Cezaryjskiego, Doroteusza i in. W tekście *Parensis* osiem rozdziałów napisanych nie do końca, brak rozdziału dziewiątego i początku rozdziału dziesiątego. Rękopis powstał na początku XVI w. w jednym z monasterów w Bułgarii i wraz z innymi manuskryptami bułgarskimi i serbskimi trafił do monasteru supraskiego przed 1532 r. W monasterze znajdował się w bibliotece do 1877 r., kiedy to trafił do Wileńskiej Biblioteki Publicznej. W 1915 r. został wywieziony do Moskwy lub Jarosławia. Do Wilna powrócił w latach 1945–1946 i trafił do Biblioteki Akademii Nauk Litwy im. Wróblewskich⁴⁹. Z innych ksiąg liturgicznych po roku 1532 do Supraśla został przywieziony, prawdopodobnie z Wołynia, w dwóch redakcjach *Патерик скитский* i przed tym rokiem *Псалтирь*⁵⁰.

Z terenów Bułgarii pochodził inny rękopis z początku XVI w. *Пisma Ojców Cerkwi: św. Jana Chryzostoma (Златоустого)*. *Златоструй* zawierał nauki św. Jana Chryzostoma skomponowane przez cara bułgarskiego Symeona i słowo Makarego Aleksandryjskiego o śmierci duszy⁵¹. Podobnie z terenów bułgarskich pochodził oryginał *Пролог тишиной, на сентябрь–февраль*. Prolog wierszowany bułgarskiej redakcji na wrzesień–luty, kończy się żywotem męczennika Proteriusza (28 luty): *красолазій же са ланци петихіка мѣдѣстѣице и сѣмѣхъ са...* Na wstawionych k. 478–479 (po 1541 r.) żywot męczennika Antoniego Supraskiego. Rękopis stanowi pierwszą część całorocznego Prologu z 1496 r. Prolog zawiera krótkie żywoty świętych na każdy dzień roku liturgicznego wraz z

⁴⁷ Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk, Oddział Rękopisów, f. 19, nr 71; H. A. Морозова, С. Ю. Темчин, *Древнейшие рукописи Супрасльского Благовещенского монастыря (1500–1532 гг.)*, s. 129.

⁴⁸ Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk, Oddział Rękopisów, f. 19, nr-y: 62, 85; H. A. Морозова, С. Ю. Темчин, *Древнейшие рукописи Супрасльского Благовещенского монастыря (1500–1532 гг.)*, s. 131.

⁴⁹ *Katalog rękopisów supraskich w zbiorach krajowych i i obcych*, pod red. A. Mironowicz, s. 148–151.

⁵⁰ Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk, Oddział Rękopisów, f. 19, nr-y: 87, 88, 49; H. A. Морозова, С. Ю. Темчин, *Древнейшие рукописи Супрасльского Благовещенского монастыря (1500–1532 гг.)*, s. 132.

⁵¹ *Katalog rękopisów supraskich w zbiorach krajowych i i obcych*, pod red. A. Mironowicz, Białystok 2014, s. 276–279.

troparionami spisany w formie wierszowanej i kilka pouczeń. Supraska redakcja Prologu stanowi kompilację prologu wierszowanego redakcji bułgarskiej i nowogrodzkiej oraz kilku innych redakcji Prologu prostego (bez wierszowanych troparionów). Do znanych żywotów świętych dodano żywoty świętych metropolitów moskiewskich Piotra i Aleksego, dziesięciu „podwiźników” Ławry Kijowsko-Pieczerskiej, trzy nowe pouczenia i dwa opisy cudów³². Na początku lat czterdziestych XVI w. dołączono żywot Antoniego Supraskiego rozpoczynający się słowami: „Он роу҃снѣиъ ꙗ́коже родоу҃хъ, хр҃(с)тиа́нъ родителю҃ снѣъ, ѿ юности сѣго҃ кр҃на прѣла҃хъ. вл҃г(д)ѣ и похвѣстѣныа́хъ наказавъ сѧ писмениа́хъ“, a kończący się „паницѣю желѣзною въ гла(х)у҃ оудари(х), поєрѣ(д)иа падижѣи сътвори м(ч)ника. И только съ(ж)гоша его, яко и пени(а) на воздѣ(х) разжѣати, да не возла(т) хр҃(с)тиа́нѣ останки тѣмсе є(р)“³³. Do żywotu świętego dodano wiersz „Хѣѡ людеє ра(ж)дегъ ѡнтонѣи ѡгнѣ(а), чюквѣннаго жжѣна не охѣтраши сѧ ѡгнѧ. Прохладѣ(д)иѡи нѣ(с)ноє прѣла҃хъ ѡнтонѣи въ четвѣртын“³⁴.

Rękopis został wykonany w Bielsku z bułgarskiego oryginału na zamówienie syna starosty bielskiego Sołtana Aleksandrowicza – Sołtana Sołtanowicza w 1496 r. Przekazany monasterowi supraskiemu na pocz. XVI w. Stał się podstawą do wykonania całorocznego prologu, wraz z częścią obejmującą miesiące marzec–sierpień. W monasterze znajdował się do 1877 r., następnie trafił do Wileńskiej Biblioteki Publicznej. W 1915 r. został wywieziony do Moskwy, gdzie znajduje się do dziś w Państwowym Muzeum Historycznym.

Jednym ze sposobów gromadzenia zbiorów bibliotecznych było sprowadzanie pierwotów manuskryptów z innych ośrodków klasztornych, ich kopiowanie i przeredagowywanie, a następnie upowszechnianie poza Supraśiem. Tak było w przypadku kilku fragmentów pisma staro i nowotestamentowego. Sam ihumen Pafnucy Siegień (1500–1510) napisał na pergaminie najstarszą część supraskiego *Субботника или Поминника*³⁵. Na początku XVI w. w ten sam sposób

³² *Katalog rękopisów supraskich w zbiorach krajowych i i obcych*, pod red. A. Mironowicz, Białystok 2014, s. 319–322.

³³ А. А. Турилов, *Антоний Супрасльскій*, „Православная энциклопедия“, т. 2, Москва 2000, с. 680; С. Ю. Темчин, *Древнейшие рукописи Супрасльского Благовещенского монастыря (1500–1532 гг.): новые данные*, [w:] *Современные проблемы археографии: Сборник статей по материалам конференции, проходившей в Библиотеке РАН, 25–27 мая 2010 г.*, (ред. И. М. Беляева), Санкт-Петербург 2011, с. 134; *Ο νεομάρτυς Αντώνιος ὁ Καρεώτης*, [w:] *Αντώνιος Αχιλλῆος Ταχιᾶς, Άγιοστή Αθώνιτις νεομάρτυρας, Αγιορειτική βιβλιοθήκη, Άγιον Όρος* 2006, s. 11–49; A. Mironowicz, *Św. Antoni Supraski*, Białystok 2014.

³⁴ АСД, т. IX, с. 454–459; Е. Н., *Старый Синодик Супрасльского монастыря*, „Гродненские Епархиальные Ведомости“, 1904, № 27, с. 788–799.

skomponowany został rękopis *Житие Варлаама и Иоасафа*. Manuskrypt ten występuje już w pierwszym wykazie zbiorów w 1532 r. pod tytułem *Книга Асаф из житием святого Сергия чудотворца рускогого*³⁵. Z kolei hieronimich Paizjusz napisał w 1514 r. *Служебник*³⁶. Wspomniany *Служебник* był pierwszym z siedmiu znajdujących się w 1532 r. w monasterze.

Prawdopodobnie z Wilna w końcu lat dwudziestych XVI w. trafił do Supraśla rękopis *Хронограф*, zawierający fragmenty *Войны жydовской* Józefa Flawiusza³⁷. Egzemplarz supraślski *Хронографу* był odpisem zachodnioruskiej redakcji tego zbioru³⁸. Zaangażowanie mnichów supraślskich kulturą staroruską sprzyjało gromadzeniu w bibliotece klasztornej materiałów historycznych i kronikarskich. Biblioteka klasztorna posiadała w swych zbiorach inne latopisy ruskie: *Царственик с летописцем* zawierający fragmenty z latopisu wołyńskiego³⁹ i

³⁵ Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk, Oddział Rękopisów, f. 19, nr 75. Niektórzy badacze uważają, że manuskrypt ten został napisany w 1593 r. przez Iwana Proskurę. Por.: М. Нікалаеў, *Палама юнаганічная*, с. 203–204, 224; Л. Л. Шавинская, Ю. А. Лабышнев, *Литература белорусов Польши XV–XIX вв.*, с. 72.

³⁶ Российская государственная библиотека в Санкт-Петербурге, Софийское собрание, № 962.

³⁷ Пор. *Хронограф з фрагментамі Жyдэйскай вoйна*, Библиотека Литовской Академии Наук, Oddział Rękopisów, f. 19, nr 109; Н. А. Морозова, С. Ю. Темчин, *Древнейшие рукописи Супрасльского Благовещенского монастыря (1500–1532 гг.)*, с. 131. Księga pojawiła się w monasterze supraślskim nieprzypadkowo. W *Войне жydовской* Józefa Flawiusza znajduje się fragment, który opowiada o wyborze w Jerozolimie głównego жydовского hierarchy z поспóлства. Nawiązując do tego fragmentu pracy Flawiusza, supraślski kopista dodał interesującą uwagę, odnoszącą się do sposobu powoływania biskupów i metropolity kijowskiego. „Как то я в нас ставят митрополита по своей воли, а не по правилу святых отцев, вчера с псы по полю за заеном, а шале святительская съвършаесть а не тако, как Василие говорить: дондеже все степени священническая проидесть, тогда святитель бываесть. Беда, беда, от таких“, М. Нікалаеў, *Гісторыя Беларускай Кнігі*, т. I, Мінск 2009, с. 351.

³⁸ Supraślka redakcja zawierała informacje o historii narodów zachodniosłowiańskich od IX wieku do 1527 r. W zachodnioruskiej redakcji *Хронографу* nie ma dziejów Rusi Moskiewskiej. Г. Я. Галенчанка, *Невядомыя і малавядомыя помнікі духоўнай спадчыны і культурных сувязей Беларусі XV – сярэдзіны XVII ст.*, Мінск 2008, с. 124.

³⁹ Российский государственный архив древних актов в Москве, ф. 181, оп. 1, ч. 1, № 21/26; АСД, т. IX, с. 54; Л. Л. Шавинская, Ю. А. Лабышнев, *Литература белорусов Польши XV–XIX вв.*, с. 60–61; Н. А. Морозова, С. Ю. Темчин, *Древнейшие рукописи Супрасльского Благовещенского монастыря (1500–1532 гг.)*, с. 130; Н. Н. Улащик, *Введение в изучение белорусско-литовского летописания*, Москва 1985, с. 52–54. Druk rękopisu, por.: А. Оболенский, *Супрасльская рукопись, содержащая Новгородскую и Киевскую сокращенные летописи*, Москва 1836, с. 148–155; ПСРЛ, т. XXXV, с. 118–127.

*Временник с летописцем*⁶⁰. *Царственик с летописцем* był kopia kijowskiego, wołyńskiego i nowogródzkiego latopisu. *Летопись Новгородская сокращенная* i *Летопись Волынская краткая с дополнениями* rękopisu supraskiego obejmuje okres od założenia państwa ruskiego do bitwy pod Orszą w 1515 r.⁶¹ Z kolei *Временник с летописцем* zawierał skrót przekazów biblijnych od początków świata, dzieje czterech monarchii cesarzy konstantynopolitańskich, powszechnych soborów. Do tekstu dołączono wydarzenia z dziejów Rusi zaczerpnięte z Kroniki Nestora i latopisów z XIII–XIV wieku. Latopis kończy się upadkiem Konstantynopola w 1453 r. Rękopis został skompilowany na podstawie *Kroniki* Grzegorza Hamartolosa⁶². Oba manuskrypty *Царственик с летописцем* i *Временник с летописцем* zostały wykonane w Supraślu w latach 1515–1530 na podstawie kijowskich i wołyńskich pierwowzorów. Zapiski na kartach latopisów i kronik potwierdzają żywe zainteresowanie mnichów supraskich wydarzeniami w Kijowie⁶³ i przeszłością ziem ruskich.

Do tradycji staroruskiej odwołuje się supraska wersja białorusko-litewskiej kroniki z 1519 r. Kronika ta stanowi kompilację z trzech części: *избрание летописании изложено вкратце*, fragmentu poświęconemu wielkiemu księciu Witoldowi i znajdującej się już w bibliotece klasztornej *Летописи великих князей литовских*⁶⁴.

⁶⁰ Архив Санкт-Петербургского института истории Российской Академии Наук в Санкт-Петербурге, ф. 115, № 80; Л. Л. Щавинская, *Литературная культура белорусов Подляшья XV–XIX вв.*, с. 32.

⁶¹ А. Оболенский, *Супрасльская рукопись, содержащая Новгородскую и Киевскую сокращенные летописи*, с. 115; АСД, т. IX, с. 54; I. Szaranowicz, *O latopisach i kronikach ruskich XV i XVI w.*, "Rozprawy i sprawozdania z posiedzeń Wydziału Historyczno-Filozoficznego Akademii Umiejętności", т. XV, Kraków 1882, s. 351–413; А. Міронювіч, *Бібліотека монастиря супраського в XVI wieku*, s. 11.

⁶² *Latopisec Litwy i kronika ruska ...* zagięciem i pracą Ignacego Daniłowicza, Włno 1827; И. Данилович, *О литовских летописях*, „Журнал Министерства народного просвещения“, 1840, № 11, с. 70–114.

⁶³ W rękopisie „Христианская топография Козмы Индикоплова с дополнениями” dopisano m.in.: „А как Киев изжог Менгире, тому 73 лет (...) снег нападал с метельницю до пояса. Того дня почали в теплой церкви служить”. Библиотека Литовской Академии Наук, Oddział Rękopisów, f. 19, nr 77; Ф. Н. Добрянский, *Описание рукописей Виленской публичной библиотеки, церковнославянских и русских*, с. 98; Л. Л. Щавинская, *Литературная культура белорусов Подляшья XV–XIX вв.*, с. 38.

⁶⁴ И. Данилович, *О литовских летописях*, „Журнал Министерства народного просвещения“, 1840, № 11, с. 70–114; Ф. Н. Добрянский, *Описание рукописей Виленской публичной библиотеки, церковнославянских и русских*, с. 70; А. А. Шахматов, *О Супрасльском списке западно-русской летописи*, Санкт-Петербург 1901, с. 1–16; И. А. Тихомиров, *О составе Западно-русских, так называемых Литовских летописей*, „Журнал Министерства народного просвещения“, 1901, № 3, с. 1–36, № 5, с. 7–119; ПСРЛ, т. XVII, Санкт-Петербург 1907, с. 1–84; ПСРЛ, т. XXXV, с. 36–67.

W Supraślu skopiowany został w 1519 r. latopis kniazia Odynczewicza autorstwa „многогрешного раба Григория Ивановича”. Latopis składa się z *Русской летописи*, fragmentu hagiografii Rusi, z czwartego rozdziału latopisu Nestora, *Летописи великих князей литовских* i *Патерику*, opisującego żywoty świętych monasteru pieczerskiego⁶⁵.

Oryginały rękopisów zakonnicy otrzymywali z innych ośrodków klasztornych położonych na ziemiach ruskich lub od prawosławnych dygnitarzy duchownych i świeckich. Metropolita Józef Sołtan ofiarował klasztorowi m.in. *Псалтырь в десятъ*, a wspomniany wyżej biskup łucki i ostrogiński Makary przekazał dwutomowy *Пролог*. Z kolei księżna Helena Iwanowna dała monasterowi *Книгу Асаф и з житием святого Сергия чудотворца русского* i *Книгу Асаф и хождение Данилово*⁶⁶. Tą drogą do Supraśla trafił latopis Awraamki, zawierający dzieje wielkich książąt litewskich⁶⁷. Z kolei *Книга Феодора Студита* „от Санаги”⁶⁸ została ofiarowana przez znany ród Sapiiehow, posiadający na Podlasiu liczne dobra ziemskie. Wiele ksiąg przekazał Ławrze Supraskiej drugi kłtor klasztoru – Grzegorz Chodkiewicz⁶⁹. Żona

⁶⁵ Архив Санкт-Петербургского института истории Российской Академии Наук в Санкт-Петербурге, ф. 115, nr. 143; *Letopisiec Litwy i Kronika Ruska z rękopisu sławiańskiego przepisane; wypisami z Wremiennika Sofijskiego pomnżone; przypisami i objaśnieniami, dla czytelników polskich potrzebnymi, opatrzone*, wyd. I. Daniłowicz, Wilno 1827; A. Miłonowicz, *Biblioteka monasteru supraskiego w XVI wieku*, s. 12.

⁶⁶ Н. А. Морозова, С. Ю. Темчина, *Древнейшие рукописи Супрасльскаго Благовещенскаго монастыря (1500–1532 гг.)*, s. 117–140; А. Оболенский, *Супрасльская рукопись, содержащая Новгородскую и Киевскую сокращенные летописи*, с. 115.

⁶⁷ Д. С. Лихачев, *Русские летописи и их культурно-историческое значение*, Москва-Ленинград 1947, с. 365–367.

⁶⁸ Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk, Oddział Rękopisów, Г. 21, nr 798; Biblioteka Uniwersytetu Wileńskiego w Wilnie, Oddział Rękopisów, F58-7, B-1993, k. 3v; АСД, т. IX, с. 54; Л. Я. Щавинская, *Литературная культура белорусов Подляшья XV–XIX вв.*, с. 37.

⁶⁹ Seweryn Uruski tak oceniał rolę Grzegorza Chodkiewicza: „Swą wieś Zabłudowo zamienił na miasteczko, założył w niem i hojnie nadal kościół katolicki i cerkiew ruską, fundował tu także drukarnię słowiańską, wychodźców maskiewskich hojnie wspierał, monasterowi w Supraślu zwiększył dochody i wiele ksiąg przekazał”. *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*, opr. Seweryn hr. Uruski, t. II, Warszawa 1905, s. 212. O roli G. Chodkiewicza w wyposażaniu biblioteki klasztornej znajdujemy w *Opisanii trumien znajdujących się w monasterze supraskim*: „A naprzód Drukarnie Słowiańskiego Języka w Zabłudowie nie małym kosztem wystawił. W Monasteru zaś samym tutejszym przez różne Pisarzy księgami skarbnice napelnił”. T. Żychliński, *Złota księga szlachty polskiej*, R. XI, Poznań 1889, s. 17.

hetmana litewskiego Grzegorza Chodkiewicza (1561–1572) – Katarzyna Iwanowa Wiśniowiecka ofiarowała 11 grudnia 1575 r. dwa druki zabłudowskie – *Евангелие учительное* i *Псалтырь с часословом*⁷⁰ oraz jeden lwowski – *Апостол*⁷¹. Księgi i naczynia liturgiczne trafiły do monasteru z innych cerkwi, np. z Bielska⁷².

Świadomość jedności kulturowo-historycznej z innymi narodami wschodniosłowiańskimi sprzyjała pogłębieniu się związków religijnych. Zainteresowanie się duchowością staroruską i świadomość jedności religijnej przyczyniła się do popularyzacji żywotów świętych ruskich. W monasterze przechowywane były żywoty świętych: Sergiusza z Radoneża, spisane w Supraślu przed 1530 rokiem⁷³, metropolitów Piotra i Aleksego, Leoncjusza Rostowskiego, Cyryla Bielozierskiego, Pafnucego Borowskiego i Paraskiewy Tyrnowskiej. W zbiorach biblioteki przechowywane były żywoty czczonych na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego św. męczenników wileńskich: Antoniego, Jana i Eustachego⁷⁴. W Ławrze Suprańskiej złożony został przez diakona Mateusza z ukraińskiego miasta Korca *Kodeks* z 1569 r. *Kodeks* składał się z żywotów świętych: Fiodora Jarosławskiego, Warlaama Chutyńskiego oraz metropolity moskiewskiego Piotra⁷⁵.

W bibliotece klasztornej znalazły się dzieła bułgarskiej literatury średniowiecznej, związanej z działalnością uczniów św. św. Cyryla i Metodego. Monaster

⁷⁰ „Pani Katarzyna, księżna wileńska, Pana Hrehorego Chodkiewicza żona (...) dała tu do skurbu cerkiewnego dwie księgi druku zabłudowskiego z podpisem ręki swej własnej”. T. Żychliński, *Złota księga szlachty polskiej*, R. XI, s. 17; Biblioteka Uniwersytetu Wileńskiego w Wilnie, Oddział Rękopisów, F58—7, B 1992, k. 2v; Л. Л. Шавинская, Ю. А. Лабинцев, *Литература белорусов Польши XV—XIX вв.*, s. 68—69. Pierwowzorem do wydania w 1569 r. zabłudowskiej *Евангелие учительное* mogła być suprańska rękopiśmienna ewangelia znajdująca się w monasterze przed 1557 r. Ю. А. Лабинцев, Л. Л. Шавинская, *Православная Академия Ходкевичей и ее издания*, s. 42.

⁷¹ Narodowa Biblioteka Ukrainy, Oddział Starodruków i Ksiąg rzadkich, Cyrylica nr 575; Е. Л. Немировский, *Иван Федоров*, Москва 1985, s. 149.

⁷² Por. kwit potwierdzający przekazanie monasterowi lekcjonarza z cerkwi bielskiej z 1 stycznia 1532 r. Biblioteka Uniwersytetu Wileńskiego w Wilnie, Oddział Rękopisów, F4 — A3901, k. 71—72.

⁷³ Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk, Oddział Rękopisów, f. 19, nr 75; N. Nikolajew mylnie podaje, że rękopis został spisany w 1593 r. przez Iwana Proskurę, М. Нікалаєў, *Палата князя існаля*, s. 97, 100—101, 203, 224.

⁷⁴ М. А. Оболенский, *Супрасльская рукопись, содержащая Новгородскую и Киевскую сокращенные летописи*, s. 205. Por. A. Mironowicz, *Związki literackie Kijowa z monasterem suprańskim w XVI wieku*, „Slavia Orientalis”, t. XXXVIII, nr 3—4, 1989, s. 537—542.

⁷⁵ Ф. Н. Добрянский, *Описание рукописей Виленской публичной библиотеки, церковнославянских и русских*, s. 78.

suprański utrzymywał bliskie kontakty z ośrodkami serbskimi i bułgarskimi. Tradycja powiązań ośrodków prawosławnych z Wielkiego Księstwa Litewskiego z Serbią i Bułgarią sięga 1415 roku, kiedy to metropolitą kijowskim został Grzegorz Camblak⁷⁶. Z przepisanych w Supraślu rękopisów dużym zainteresowaniem cieszyły się słowa pochwalne Klimenta Ochrydzkiego, *Поучение Дорофея из житием Саввы Освещенного и Иоана Златоустого*⁷⁷ czy pisma metropolity Grzegorza Camblaka (*Похвала трем отрокам, Толкование о кубке Соломона i Житие славянского святого*), a zwłaszcza jego kazania świąteczne: *На рождество Иоанна Предтечи, На Успение i Похвальное слово Евфимию Тырновскому*⁷⁸. Księgi te znajdowały się w bibliotece klasztornej już w I połowie XVI w.⁷⁹ Pisma Grzegorza Camblaka *Похвальное слово митрополиту Киприану i Похвальное слово Евфимию Тырновскому* zawierają terminologię cerkiewną i słownictwo serbskie i bułgarskie.

Potwierdzeniem związków z ośrodkami bułgarskimi i serbskimi było zamieszczenie w *Kodeksie* z XVI wieku żywotu św. Sawy Serbskiego, a w *Mineji* służebnej na miesiąc luty (pol. XVI w.) oficjum ku czci św. Symeona Serbskiego⁸⁰. Obok oficjum ku czci św. Symeona Serbskiego jeden z jego suprańskich czytelników napisał: „По рассуждении иску с нинейших не празнуется сей Симеон число 13 дня” i dalej w innym miejscu: „св. Симеона Сербского не празнуется”. Zapis ten sugeruje, że nie wszyscy w monasterze akceptowali kult świętego serbskiego. Kult św. Symeona cieszył się dużą popularnością na Rusi Moskiewskiej, nie był natomiast popularny w Wielkim Księstwie Litewskim. Powodem takiej postawy była sama postać świętego, który znany był z działalności przeciwko arianom⁸¹. W XVI wieku arianizm był rozpowszechniony w Wielkim Księstwie Litewskim i zapewne nie chciano lansować świętego serbskiego, znanego przeciwnika tego wyznania. W *Mineji* na październik (pol. XVI w.) znajduje się oficjum ku

⁷⁶ T. M. Trajdus, *Metropolici Kijewscy Cyprian i Grzegorz Camblak a problemy Cerkwi prawosławnej w państwie polsko-litewskim u schyłku XIV i w pierwszej ćwierci XV w.*, „Balkanica Poñnariensia. Acta et studia”, t. II, Poznań 1985, s. 211–234.

⁷⁷ Księga *Дорофея из житием Иоана Златоустого* była już w monasterze przed 1532 r. АСД, т. IX, с. 54; Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk, Oddział Rękopisów, f. 19, nr 61; Н. А. Морозова, С. Ю. Темчин, *Древнейшие рукописи Супрасльського Благовещенського монастиря (1500–1532 гг.)*, s. 131.

⁷⁸ Ф. Н. Добрянский, *Описание рукописей Виленской публичной библиотеки, церковнославянских и русских*, с. 106–107, 117, 122–123, 224–227.

⁷⁹ Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk, Oddział Rękopisów, f. 19, nr 5; 61, 62; Н. А. Морозова, С. Ю. Темчин, *Древнейшие рукописи Супрасльського Благовещенського монастиря (1500–1532 гг.)*, s. 131.

⁸⁰ Ф. Н. Добрянский, *Описание рукописей Виленской публичной библиотеки, церковнославянских и русских*, с. 68.

⁸¹ Тамże, с. 286.

czci św. Arseniusza Serbskiego z charakterystycznym dopiskiem: „в сей же день святого Уроша караля ктитора места сего, паче же новые сей церкви“. Uwaga ta przepisana została z serbskiego rękopisu, pochodzącego zapewne z cerkwi Zaśnięcia NMP w Nerodimla na Kosowym Polu lub monasteru Narodzenia Bogurodzicy w Skopje³². Kanonizowany król Stefan IV Urocz był fundatorem obu ośrodków cerkiewnych. Rękopisy, które trafiały do monasteru supraskiego, zatracaly swe południowośłowiańskie pochodzenie i przyjmowały wersję staroruską. W takiej też wersji przepisane, a często przeredagowane, były rozpowszechniane na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego i Korony. Przykładem tego typu manuskryptów mogą być utwory polemiczne, które powstały w monasterze supraskim³³.

W kodeksie, przechowywanym w bibliotece monasteru kijowskiego św. Michała, znajdowało się osiem utworów supraskich z XVI w³⁴. Większość z nich potwierdzała bliskie związki monasteru supraskiego ze św. Górą Athos. Były to:

- 1) *List do nieznanego z imienia arcybiskupa łacińskiego z 1511 r.*³⁵

³² А. И. Рогов, *Супрасль как один из центров...*, с. 330–331; С. П. Обнорский, *К литературной истории Хождения Арсения Солунского*, „Известия отделения русского языка и словесности Академии наук“, т. XIX, кн. 3, Москва 1914, с. 196–205.

³³ *Historica Russiae Monumenta*, ab A. I. Turgenev, Petropoli 1841, vol. 1, p. 123–127; A. Mironowicz, *Związki literackie Kijowa...*, s. 541–542;

³⁴ Н. И. Петров, *Супрасльский монастырь как защитник православия в XVI и в начале XVII века*, „Виленикий календарь на 1896 год“, Вильно 1895, с. 164–179; A. Mironowicz, *Związki monasteru supraskiego ze Świętą Górą Athos w XVI wieku*, s. 122–134.

³⁵ W rejestrze książka ta występuje jako „Книжка на латину“, АСД, т. IX, с. 54. *Postanie* składa się z dwóch części: 1) pierwsza przedstawia kazania św. Ojców Kościoła, wypisy z Ewangelii, pisma apostołskie oraz naukę o pochodzeniu Ducha Świętego od Boga Ojca; 2) druga stanowi polemikę z nauką Kościoła katolickiego o prymacie papieskim i ukazuje odejście Cerkwi rzymskiej od postanowień siedmiu soborów powszechnych. Utwór ma charakter odpowiedzi na list arcybiskupa katolickiego. Według N. Petrova, odpowiedź polemiczna została napisana przez mnicha supraskiego i nawiązywała do listu arcybiskupa, pragnącego pozyskać do unii Aleksandra Chodkiewicza (Н. И. Петров, *Супрасльский монастырь...*, с. 169–170). Którzy monasteru polecił ihumenowi Kalistowi rozpatrzenie pisma i przygotowanie na nie odpowiedzi. Arcybiskupem, starającym się o pozyskanie Chodkiewicza do unii był arcybiskup gnieźnieński Jan Łaski (1510–1531), który na soborze laterańskim przedstawił *Postanie o błędzie narodu ruskiego*. Por.: Центральная научная библиотека Академии наук Украины в Киеве (dalej: ЦНБ АНУ), 475п/1656, л. 1–21; *Historica Russiae Monumenta*, vol. 1, p. 123–127. Autor traktatu supraskiego doskonale opisał prawosławne pojmowanie pochodzenia Św. Ducha od Boga Ojca i wskazał błędy w nauczaniu Kościoła łacińskiego o apostołe Piotrze jako namiestniku Chrystusa i o przywództwie papieża. А. Белецкий, *Митрополитъ Іосифъ II Солтанъ и отношеніе его къ Супрасльскому монастырю*, с. 34; A. Mironowicz, *Związki literackie*

- 2) *Posłanie węgierskiego króla Janusza do mnichów św. Góry Athos z 1534 r.*⁸⁶
- 3) *Odpowiedź mnichów athoskich na posłanie króla węgierskiego Jana Zapolyi z 1534 r.*⁸⁷
- 4) *Повесть о разорении Афона латинимудрствующими в 1276 году*, przepisana w monasterze supraśkim w 1546 r.⁸⁸

Kijowa..., s. 541–542; tenże, *Życie monastyczne na Podlasiu*, s. 15; tenże, *Literatura bizantyjska w Kościele prawosławnym na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI wieku*, „Търновска книжовна школа”, Търново и идеята за Християнска Универсализъм XII–XV век, т. IX, Велико Търново 2011, s. 692–704.

⁸⁶ *Posłanie węgierskiego króla Janusza do mnichów św. Góry Athos z 1534 r.* opowiada o wydarzeniach mających miejsce w monasterze Kseropotamou na św. Górze Athos. W okresie rządów cesarza bizantyjskiego Romana (1028–1034), w cerkwi sobornej monasteru kseropotamskiego w dzień 40 męczenników (9 marca) corocznie wyrastał grzyb o czterdziestu zakończeniach. W tejże świątyni, za panowania imperatora Michała VIII Paleologa (1258–1282), ogłoszono unię lyońską z Rzymem. Wydarzenie to miało miejsce w 1276 r. Po ogłoszeniu unii grzyb przestał rosnąć, a cerkiew uległa zniszczeniu podczas trzęsienia ziemi. Odbudowano ją za panowania cesarza Andronika II (1282–1328). ЦНБ АНУ, 475 п/1656, л. 21v–26; Н. И. Петров, *Супрасльський монастирь...*, s. 170–171; A. Mironowicz, *Związki literackie Kijowa...*, s. 541, przyp. 25; tenże, *Życie monastyczne na Podlasiu*, s. 15; tenże, *Literatura bizantyjska w Kościele prawosławnym na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI wieku*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne”, nr 31, Białystok 2009, s. 146–147.

⁸⁷ Utwór stanowi polemikę z hasłami reformacyjnymi. *Odpowiedź mnichów athoskich* była reakcją na rozwój luteranizmu na Węgrzech (1534 r.). Jan Zapolya (do niego była skierowana *Odpowiedź mnichów athoskich*) został królem węgierskim (1526–1540) ohranym przez część magnatów po śmierci Ludwika II Węgierskiego (1526). Konkurentem do korony był Ferdynand I Habsburg. Oba pretendenci doszli do porozumienia w 1538 r. Zapolya otrzymał Siedmiogród i część Węgier oraz dożywotnio – tytuł królewski. Jako król węgierski pragnął wykorzystać niektóre rozwiązania organizacyjne i obrzędowe Kościołów prawosławnego i luteranckiego do naprawy Kościoła katolickiego. W tym celu nawiązał kontakty z mnichami athoskimi, prosząc ich o ukazanie różnic między katolicyzmem a prawosławiem i luteranizmem, a także o opinię na temat projektu zwołania na terytorium Węgier soboru hierarchów Kościoła wschodniego i zachodniego. Mnisi greccy wykazali odejścia teologiczne Kościoła katolickiego od postanowień siedmiu soborów powszechnych i różnice dogmatyczne między wyznaniem chrześcijańskimi. Ta część „posłania” była wielokrotnie wykorzystywana przez mnichów supraśkich w utworach polemicznych. ЦНБ АНУ, 475 п/1656, л. 26v–96; A. Mironowicz, *Związki literackie Kijowa...*, s. 541, przyp. 26; tenże, *Życie monastyczne na Podlasiu*, s. 15; tenże, *Literatura bizantyjska ...*, s. 147.

⁸⁸ *Повесть о разорении Афона латинимудрствующими в 1276 году и о постановлении Ксеропотамской обители императором Андроником* trafiła do Supraśla ze św. Góry Athos. Por.: Н. И. Петров, *Западнорусские полемические сочинения XVI века*, „Труды Киевской Духовной Академии”, 1894, № 2, s. 154–186.

5) *Rozmowa chrześcijanina z Żydem o wierze i ikonach*⁸⁵

6) *Postanie do Łacinników z 1581 r.*⁸⁶

7) *Сказание на богомерзкую, на поганую латину, которую напечатали, хто в них вымыслили в их поганой вере*⁸⁷.

8) utwór *Новоизложениое поучение во Литваниии нарицаемым Логофетом*⁸⁸.

Niektóre fragmenty pierwszych pięciu utworów powtarzają się w drugiej redakcji, złożonej w monasterze supraskim w 1578 r. i przepisanej w 1580 r. Zawierają one ostrą polemikę z naukami protestantyzmu, judaizmu, katolicyzmu i islamu. Popularne było na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego powstające w Supraślu (1570) *Списание против лютров*, wymierzone przeciwko zwolennikom reformacji. Jego autorem był tamtejszy „святиионок” (zakonnik ze święceniami kapłańskimi) Eustachy⁸⁹. Mnich Eustachy przywiózł do monasteru pergaminową *Евангеліę z XIII wieku* i przechowywał ją w swej celi, kiedy był jeszcze archidiaconem⁹⁰.

⁸⁵ ЦНБ АНУ, 475 п/1656, л. 198–201; A. Mironowicz, *Związki literackie Kijowa...*, s. 542; tenże, *Życie monastyczne na Podlasiu*, s. 16; tenże, *Literatura bizantyjska...*, s. 145.

⁸⁶ *Postanie do Łacinników...* z 1581 r. było skierowane przeciwko pismom jezuity Piotra Skargi, przygotowującego grunt pod imię kościelną. Utwór stanowił odpowiedź na pracę Skargi „O jedności Cerkwi Bożej...” wydanej w 1577 r. W *Postaniu* supraskim odnajdujemy ostrą polemikę z dogmatami Kościoła katolickiego. ЦНБ АНУ, 475 п/1656, л. 157–169; Н. И. Петров, *Супрасльскій монастырь...*, с. 171–173; tenże, *Западнорусские полемические сочинения XVI века*, 1894, № 3, с. 349–380; A. Mironowicz, *Związki literackie Kijowa...*, s. 542; tenże, *Życie monastyczne na Podlasiu*, s. 16; tenże, *Literatura bizantyjska...*, s. 146, przyp. 12.

⁸⁷ *Сказание на богомерзкую, на поганую латину...* spisane po 1586 r. było odpowiedzią mnichów supraskich na książkę Piotra Skargi. Oba utwory (*Сказание* i *Послание*) powstały za archimandrii Tymoteusza Złoby (1575–1589), gorliwego obrońcy praw Cerkwi prawosławnej. ЦНБ АНУ, 475п/1656, л. 205–208; Н. И. Петров, *Супрасльскій монастырь...*, с. 173–174; A. Mironowicz, *Związki literackie Kijowa...*, s. 542; tenże, *Życie monastyczne na Podlasiu*, s. 16; tenże, *Literatura bizantyjska...*, s. 14, przyp. 13.

⁸⁸ Н. И. Петров, *Супрасльскій монастырь...*, с. 174–175.

⁸⁹ Utwór, zawierający fragmenty pisań o. Artemiasza, doczekał się drugiej redakcji na początku XVII w. Por.: А. Попов, *Обличительные списания против ежидов и латинин. (По рукописи имп. Публичной библиотеки 1580 г.)*, „Чтения в Императорском Обществе истории и древностей российских”, Москва 1879, кн. 1, с. 1–41; A. Mironowicz, *Związki literackie Kijowa...*, s. 541–542; A. Naumow, *Монастырь супраски jako jeden з głównych ośrodków kulturalnych w Rzeczypospolitej*, s. 108.

⁹⁰ A. Mironowicz, *Związki literackie Kijowa...*, s. 542; tenże, *Życie monastyczne na Podlasiu*, s. 16; tenże, *Literatura bizantyjska...*, s. 146; Л. Л. Щавинская, Ю. А. Лабинцев, *Литература белорусов Польши XV–XIX вв.*, с. 71.

Na bliskie kontakty mnichów z monasteru supraskiego z duchowieństwem ańtoskim wskazuje wspomniany już utwór *Повесть о разорении Афона*. „Сия повесть принесена бе из Святои горы Калугери у монастырь Супрацькийи в лето от создания миру 7054-е [1546] и в то же лето в сию книгу вписана, а когда она содеашеся перед концем выображена суть, еже о обители Ксиропотамстен, иже в святой горе сбытхся от латиномудрествующих (...)»⁹⁵. *Повесть* opowiada o zgubnych dla Kościoła prawosławnego następstwach zajęcia św. Góry Athos przez Łacinników i powołaniu do życia Cesarstwa Łacińskiego (1204–1261). Opowieść miała być przestrożą tym wszystkim, którzy zdecydowali się porzucić prawosławie. Utwór ten był wielokrotnie kopiowany w monasterze supraskim i rozpowszechniany w innych ośrodkach zakonnych⁹⁶. W monasterze supraskim powstały też inne utwory polemiczne w oparciu o oryginały sprowadzone ze św. Góry Athos⁹⁷.

W bibliotece supraskiej znajdowały się również świeckie zabytki literatury starobiałoruskiej, które kształtowały się pod wpływem serbskim i bułgarskim. Życie *Aleksandra Wielkiego*, wydane w Krakowie w 1500 roku, na ziemiach białoruskich było dopełniane serbskimi dopiskami. Znany był w Supraślu serbski oryginał powieści o Tristanie i Izoldzie. O pochodzeniu rękopisu mówi jego tytuł: *Починається с повести о витезях с книг сербских*⁹⁸. Na początku II połowy XVI w. do monasterskiej biblioteki trafiła książka *Тайна тайных или Аристотелевы врата*. Rękopis ten został napisany w języku starobiałoruskim, a jego treścią były teksty astrologiczne. Teksty tego rękopisu miały charakter autorskiej interpretacji greckich, żydowskich i arabskich dzieł astronomicznych⁹⁹. Podane przykłady świadczą nie tylko o nietypowości biblioteki supraskiej, ale wskazują na intensywny wpływ serbskiej i bułgarskiej literatury religijnej i świeckiej na ziemi białoruskiej. Wpływy serbskie i bułgarskie są widoczne w tematyce, formie i słownictwie tekstów literackich.

⁹⁵ Библиотека Российской академии наук в Санкт-Петербурге, ф. П. Доброхотова, № 31, л. 41.

⁹⁶ A. Mironowicz, *Związki literackie Kijowa...*, s. 541, przyp. 27; tenże, *Życie monastyczne na Podlasiu*, s. 15; tenże, *Literatura bizantyjska...*, s. 147.

⁹⁷ Prawdopodobnie w oparciu o oryginały greckie w Supraślu zostały spisane 16 słów *Григория Богослова с толкованиями Никиты Виракийского* oraz *Сборник* składający się z tekstów religijnych przepisywanych przez wielu autorów. Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk, Oddział Rękopisów, f. 19, nr-y: 57, 103.

⁹⁸ А. И. Рогов, *Литературные связи Белоруссии с балканскими странами в XV–XVI вв.*, с. 190–194.

⁹⁹ Нацыянальная бібліятэка Беларусі ў Мінску. Адзел рукапісаў, разкай кнігі і старадрукаў, № 094/276К; Л. Л. Цавинская, Ю. А. Лазынец, *Літэратура беларусав Польшы...*, с. 70.

W 1530 r. mnich suprański Arseniusz, były duchowny Aleksey, skopiował pracę św. Jana Klimaka *Лествица*. *Книга Лествица в пошесть* znajdowała się w monasterze przed 1530 r. Rękopis ten był dwukrotnie kopiowany w połowie XVI wieku¹⁰⁰. W wyniku powstałego konfliktu z archimandrytą Kimbarem, hieronimich Arseniusz zabrał skopiowaną przez siebie pracę św. Jana Klimaka *Лествица* i udał się do serbskiego monasteru Chilandar na św. Górze Athos¹⁰¹. Nie był to pojedynczy przypadek wywozu rękopisów z biblioteki monasterskiej. Za czasów Sergiusza Kimbara bibliotekę klasztorną opuszczały inne księgi.

Prawdopodobnie część greckich i południowosłowiańskich rękopisów mogło trafić do Supraśla poprzez hierarchów cerkiewnych odwiedzających monaster. Nie więc dziwnego, że bogate zbiory biblioteki klasztornej zawierały liczne księgi greckiego, moldawskiego, ruskiego, bułgarskiego i serbskiego pochodzenia. Monaster, dzięki licznym kontaktom z innymi ośrodkami prawosławnymi, stał się znaczącym centrum myśli teologicznej, posiadającym bogatą bibliotekę z licznymi rękopisami o charakterze historycznym, kronikarskim, hagiograficznym, literackim, filozoficznym i liturgicznym*.

¹⁰⁰ Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk, Oddział Rękopisów, f. 19, nr-y: 246, 247.

¹⁰¹ O suprańskim pochodzeniu manuskryptu informuje nas zapis na jego 275 stronie, „В лето 7038 (1530), индикта 3, списана бысть книга Лествичникъ у монастыри общоу в обители Благовещенна пресвятыя Богородица и святого Иоанна Богослова иже на реди Супрасле, желаннемъ и рукою многогрешнаго инока Арсениа, бывшаго въ мирскомъ житии Алексее недостоиннаго попа“. *Katalog biblioteki rękopisów monasteru serbskiego Chilandar*, nr 185; Д. Богданович, *Каталог кирилскихъ рукописи манастира Хиландара*, Београд 1978, с. 104; *Славянские рукописи Афонских обителей*, составили: А. А. Турилова и Л. В. Мошкова, под редакцией А. Э. Н. Тахиаса, Фессалоники 1999, с. 127; Л. Л. Щавинская, Ю. А. Лабышев, *Литература белорусов Польши XV–XIX вв.*, с. 61, 111, ргзур. 36; Н. А. Морозова, С. Ю. Темчин, *Древнейшие рукописи Супрасльскаго Благовещенскаго монастыря (1500–1532 гг.)*, с. 133.

* Б. р. Приноси по темата вж.: Кенанов, Д. Евтимиева метафрастика. Път и мисия във времето, Изд. „ЖАНЕТ-45“, Изд. „ПИК“, Пловдив–Велико Търново; Кенанов, Д. Озареният Григорий Цамблак. По материали от Видниските ръкописи и старопечатни сборки, Изд. „ЖАНЕТ-45“, Изд. „ПИК“, Пловдив–Велико Търново, 2000; Бегунов, Ю. К. Творческо наследство Григория Цамблака, Женева–Велико Търново, 2005; Кенанов, Д. Страници от книжовното наследство, Пловдив, 2014.